

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13: 34.037(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/74>

СИСТЕМА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ DE LEGE LATA TA DE LEGE FERENDA

SYSTEM OF LEGAL RESPONSIBILITY OF JUDICIAL EXPERTS DE LEGE LATA AND DE LEGE FERENDA

Андрешко О.В., д.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

У статті висвітлюються проблемні питання формування теоретичної конструкції системи юридичної відповідальності судових експертів на основі аналізу чинного законодавства України. *De lege lata* таку систему складають наступні види юридичної відповідальності: кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, цивільно-правова відповідальність, матеріальна відповідальність, процесуальна відповідальність. Також окреслюються деякі проблеми реалізації окремих галузевих видів юридичної відповідальності судових експертів.

Так, дисциплінарна відповідальність приховує небезпечні для експерта дисциплінарні наслідки – залишитися без роботи при застосуванні одного з двох стягнень: тимчасове, строком до одного року, зупинення строку дії документа, що підтверджує наявність кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю; або позбавлення кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю.

Спеціального закону про цивільно-правову та матеріальну відповідальність судових експертів немає, але ці види відповідальності можуть наступати на загальних положеннях про цивільну деліктну відповідальність, законодавство про працю, про державну службу чи інші види публічної служби.

Автор вважає, що на заміну застарілій концепції адміністративної відповідальності за правопорушення в кримінальному процесі (інших видах провадження) повинна постати новітня концепція процесуальної відповідальності. Законодавча трансформація інституту адміністративної відповідальності за правопорушення в юридичному провадженні у процесуальну відповідальність не тільки можлива, а й своєчасна та необхідна для усунення суперечливого дуалістичного законодавчого механізму охорони процесуальних правовідносин від правопорушень невеликої суспільної небезпеки. Роздвоєння цієї відповідальності призводить не до її ефективності, а до безвідповідальності.

На основі *de lege ferenda* в статті пропонується нова система юридичної відповідальності судових експертів, що виключала б їх адміністративну юридичну відповідальність, а саме: кримінальна, дисциплінарна, цивільно-правова, матеріальна та процесуальна відповідальність.

Ключові слова: юридична відповідальність судових експертів, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, цивільно-правова відповідальність, матеріальна відповідальність, процесуальна відповідальність.

The article highlights the problematic issues of forming the theoretical construction of the system of legal responsibility of judicial experts based on the analysis of the current legislation of Ukraine. *De lege lata*, such a system consists of the following types of legal responsibility: criminal responsibility, administrative responsibility, disciplinary responsibility, civil responsibility, material responsibility, procedural responsibility. It also outlines some problems of the implementation of certain branch types of legal responsibility of judicial experts.

Thus, disciplinary responsibility hides dangerous disciplinary consequences for the expert – being out of work upon application of one of two sanctions: temporary, for a period of up to one year, suspension of the validity of the document confirming the availability of the qualification of a forensic expert in the relevant expert specialty; or deprivation of the qualification of a forensic expert in the relevant expert specialty.

There is no special law on the civil and material responsibility of forensic experts, but these types of responsibility may supersede the general provisions on civil tort responsibility, labor legislation, civil service or other types of public service.

The author believes that the outdated concept of administrative responsibility for offenses in criminal proceedings (other types of proceedings) should be replaced by the newest concept of procedural responsibility. The legislative transformation of the institution of administrative responsibility for offenses in legal proceedings into procedural responsibility is not only possible, but also timely and necessary to eliminate the contradictory dualistic legislative mechanism for the protection of procedural legal relations from offenses of minor public danger. The bifurcation of this responsibility leads not to its effectiveness, but to irresponsibility.

Based on *de lege ferenda*, the article proposes a new system of legal responsibility of judicial experts, which would exclude their administrative legal responsibility, namely: criminal, disciplinary, civil, material and procedural responsibility.

Key words: legal responsibility of judicial experts, criminal responsibility, administrative responsibility, disciplinary responsibility, civil legal responsibility, material responsibility, procedural responsibility.

Актуальність. Важливою юридичною гарантією виконання обов'язків судовими експертами є інститут їх юридичної відповідальності. Однак, щодо системи цієї юридичної відповідальності в літературі висловлюються різні думки. Передумовами різних наукових підходів до системи юридичної відповідальності судових експертів насамперед є відсутність чіткої законодавчої визначеності цього питання за останні роки, тому авторами часто звужується число її елементів. Приміром указується лише три види юридичної відповідальності: кримінальна, адміністративна та дисциплінарна [1, с. 552].

У 2022 році у зв'язку із внесеними змінами Законом № 2716-IX від 03.11.2022 остаточно до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» [2] було записано: «Судовий експерт на підставах та в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності». До 2017 року укавана стаття містила текст, слова якого позначали систему відповідальності судового експерта: «дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності». Згідно із Законом № 2147-VIII від

03.10.2017 ці слова були замінені словом «юридичної відповідальності», аж до 2022 року.

Ні попередня, ні нинішня редакції ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» не дають нам повного *appropriare* уявлення про систему юридичної відповідальності судових експертів.

Метою цієї статті є дослідження системи юридичної відповідальності в контексті положень чинного законодавства України, а також особливостей реалізації того чи іншого виду юридичної відповідальності щодо процесуальної фігури – судового експерта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтями цієї публікації стали наукові праці, таких авторів, як: Є. Є. Демидова, О. М. Домашенко, А. В. Дудич, І. А. Колеснікова, К. В. Латиш, Б. П. Суржан та ін. Однак, ці праці містять дискусійні результати, а проблема юридичної відповідальності потребує свого подальшого дослідження.

Виклад основних результатів дослідження. Вважаємо, що судові експерти за результатами невиконання чи неналежного виконання своїх судово-експертної діяльності та інших процесуальних обов'язків можуть бути притягнуті до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової, матеріальної та процесуальної відповідальності. Названі види юридичної відповідальності й складають систему юридичної відповідальності судових експертів. Далі спробуємо дослідити в межах цієї статті ці види юридичної відповідальності.

Кримінальна відповідальність. Цей вид юридичної відповідальності загалом не викликає заперечень, оскільки така відповідальність прямо передбачена в окремих статтях КК України [3]: за завідомо неправдивий висновок експерта (ст. 384); за відмову експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 385); за розголошення без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування судовим експертом, попередженим в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані (ст. 387); за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (ст. 368).

Проблемними питаннями кримінальної відповідальності судових експертів насамперед є питання кваліфікації їх діянь, а саме, визначення, що таке «завідомо неправдивий висновок», «поважні причини відмови від виконання обов'язків».

Адміністративна відповідальність експертів передбачена в КупАП [4] за неповагу до суду, що виразилась в невідкоренні судового експерта розпорядженню головуєчого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 1 ст. 185-3); за злісне ухилення експерта, перекладача від явки в суд (ч. 3 ст. 185-3); за неповагу до Конституційного Суду України з боку експерта, інших учасників конституційного провадження, залучених Конституційним Судом України до участі у справі, що виразилась у злісному ухиленні від явки на засідання, пленарне засідання Сенату, Великої палати Конституційного Суду України або в невідкоренні цих та інших осіб розпорядженню головуєчого чи в порушенні порядку під час таких засідань (ч. 5 ст. 185-3); за злісне ухилення експерта від явки до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування (ст. 185-4). Можлива адміністративна відповідальність судових експертів й за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 185-11), якщо такі відомості стали відомими під час професійної діяльності, а у разі шкоди здоров'ю особи, взятої під захист, чи якщо такі дії спричинили смерть особи, взятої під захист, або інші тяжкі наслідки, повинна наставати й кримінальна відповідальність за ст. 381 КК України.

Дисциплінарна відповідальність – самий складний у теоретичному та практичному вимірах вид юридичної відповідальності, який не має своєї відокремленої теорії

та галузі права, а існує в теоріях інших галузей права, насамперед адміністративного та трудового. Щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності судових експертів, то до минулого року практика йшла по шляху застосування підзаконних нормативно-правових актів, про недопустимість чого у 2022 році Верховним Судом висловлено наступну правову позицію: «Закону, який би передбачав відповідальність експерта за вчинення дисциплінарного правопорушення під час здійснення ним експертної діяльності, немає. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів № 301/5 з огляду на вимоги Конституції України не може підміняти закон, який би визначав склад правопорушення як підставу притягнення особи до дисциплінарної відповідальності та заходи державно-примусового впливу на його вчинення» [5].

Наприкінці 2022 року нова редакція ч. 3 ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» вже визначала дванадцять складів дисциплінарних проступків, що відображають істотні порушення експертом правил професійної діяльності.

При застосуванні дисциплінарної відповідальності судових експертів крайній дисциплінарний проступок («12) невиконання або неналежне виконання судовим експертом без поважних причин покладених на нього обов'язків, що стало підставою для постановлення судом окремої ухвали, в якій порушено питання щодо дисциплінарної відповідальності судового експерта») породжує три квестії: 1) «невиконання або неналежне виконання судовим експертом без поважних причин покладених на нього обов'язків...» – це законодавчо невизначене формулювання, оцінке, під нього можливо запровадити будь-що, в науці такі формулювання піддані справедливій критиці; 2) у кримінальному судочинстві відсутній інститут окремих ухвал; 3) суд в інших видах судочинства вправі сам визначати вид відповідальності (адміністративна чи дисциплінарна), який застосовувати до судового експерта. Тут дисциплінарна відповідальність приховує небезпечні для експерта дисциплінарні наслідки – залишитися без роботи при застосуванні одного з двох стягнень: тимчасове, строком до одного року, зупинення строку дії документа, що підтверджує наявність кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю; або позбавлення кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю.

Цивільно-правовою відповідальністю. Спеціального закону про цивільно-правову відповідальність судових експертів немає. На нашу думку, така може виникати з двох підстав: 1) з договірних зобов'язань судових експертів по проведенню експертних досліджень в інтересах інших осіб (ч. 1 ст. 7-1; п. 6 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про судову експертизу»); 2) з відшкодування шкоди, завданої неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю судових експертів, керівників експертних установ (ст. 1173 ЦК України) [6], або ж відшкодування шкоди, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК України). Ст. 1191 ЦК України передбачає право регресу до судового експерта.

Матеріальна відповідальність. Судовий експерт, який є працівником державної спеціалізованої експертної установи на підставі трудового договору чи контракту несе матеріальну відповідальність перед роботодавцем за шкоду, завдану облікованому майну установи. Залежно від організаційно-штатного становища судового експерта в експертній установі правовими підставами будуть виступати, чи законодавство про працю, про державну службу чи інші види публічної служби.

Процесуальна відповідальність. Самим поширеним видом процесуальної відповідальності є накладення грошового стягнення (ст. 144 КПК України) [7] або його аналог – штраф (ст. 148 ЦПК України [8], ст. 149 КАС України [9], ст. 135 ГПК України [10]), але є неправильним твердження окремих авторів, що ці заходи відповідальності

можуть покладатися на експертів [3, с. 134; 4, с. 49]. Причинами цього є те, що у вказаних вище статтях ЦПК, КАС, ГПК доволі невдало змішані поняття «учасники справи» та «учасники судового процесу», до останніх відноситься й експерт, у КПК під «учасниками кримінального провадження» розуміється також експерт. Відповідно до ч. 1 ст. 327 КПК України внаслідок неприбуття свідка, спеціаліста, перекладача, представника уповноваженого органу з питань пробації і експерта, з-поміж усіх названих лише на свідка передбачено можливість накладення грошового стягнення. Щодо інших суб'єктів провадження заходів процесуальної відповідальності законом непередбачено, а лише адміністративна за злісне ухилення експерта від явки в суд (ч. 3 ст. 185-3 КУпАП). На нашу думку, до експерта у відповідності до ч. 3 ст. 330 КПК України можуть застосовуватися заходи процесуальної відповідальності, такі як попередження про відповідальність за неповагу до суду та при повторному порушенні порядку у залі судового засідання – видалення із зали судового засідання з подальшим притягненням до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 185-3 КУпАП.

Однак в системі юридичної відповідальності судових експертів спостерігається разюча суперечність між його процесуальною та адміністративною відповідальністю.

Сучасні реалії законодавчого регулювання в Україні відповідальності за вчинення процесуальних правопорушень невеликої суспільної небезпеки, що вчиняються учасниками юридичного провадження, мають дуалістичну правову природу. Одна частина процесуальних правопорушень визначена в адміністративному деліктному, інша – в процесуальному законодавстві, що породжує необґрунтований подвійний різногалузевий державно-примусовий правовий вплив на учасників процесу. Це тягне за собою низку як теоретичних, так і практичних проблем. Норми відповідальності за правопорушення невеликої суспільної небезпеки процесуального характеру є ще й блудними по різних галузях права та законодавства. В історії їх законодавчого регулювання відомі випадки коли вони мали або адміністративний деліктний або процесуальний деліктний законодавчий статус. Так, згідно зі ст. 61 КПК УРСР 1927 р. була передбачена відповідальність свідка за неявку до слідчого без поважних причин або відмови виконувати покладені обов'язки, що каралося штрафом в судовому порядку. Відповідальність, передбачену для свідка за ці ж діяння, визначалася й для експертів, перекладачів та понятих. Згодом вони перекочували до адміністративного деліктного законодавства, змінивши не свою процесуальну сутність, а фасадну вивіску, по суті ставши адміністративними [13, с. 334].

Вважаємо, що на заміну застарілій концепції адміністративної відповідальності за правопорушення в кримі-

нальному процесі (інших видах провадження) повинна постати новітня концепція процесуальної відповідальності. Законодавча трансформація інституту адміністративної відповідальності за правопорушення в юридичному провадженні у процесуальну відповідальність не тільки можлива, а й своєчасна та необхідна для усунення суперечливого дуалістичного законодавчого механізму охорони процесуальних правовідносин від правопорушень невеликої суспільної небезпеки. Роздвоєння цієї відповідальності призводить не до її ефективності, а до безвідповідальності.

Отже, у ході адміністративної реформи та реформи адміністративного права слід подолати жорсткі ідеологічні рамки про нерозбірливість та всеїдність правового впливу адміністративного та адміністративного деліктного права на усі можливі управлінські та позауправлінські відносини, у тому ж числі й на процесуальні, що складаються під час відправлення правосуддя. Це є важливою умовою подальшого утвердження принципу розподілу влади, незалежності судової гілки влади та ефективності правосуддя.

Нами ще раніше аргументовано позицію, відповідно до якої процесуальні правопорушення, що не мають великої суспільної небезпеки, мають бути вилучені з предмета відання адміністративного деліктного законодавства, бо їхнє справжнє місце – новий *Кодекс про процесуальні правопорушення*. Інакше кажучи, адміністративні правопорушення процесуального характеру та відповідальність за них у ході своєї галузевої законодавчої трансформації мають застосовуватися винятково до учасників процесу в судовому порядку в межах того чи іншого юридичного провадження. Це є важливою умовою подальшого утвердження засад поділу влади, незалежності судової гілки влади та ефективності правосуддя [13, с. 336].

Тобто, адміністративні правопорушення процесуального характеру та відповідальність за них у ході своєї галузевої законодавчої трансформації повинні набути статусу процесуальних і застосовуватися виключно до учасників процесу в судовому порядку в межах того чи іншого юридичного провадження.

Висновки. Таким чином, вважаємо, що *de lege lata* систему юридичної відповідальності судового експерта складають наступні її види: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова, матеріальна та процесуальна відповідальність. На основі *de lege ferenda* нами пропонується нова система юридичної відповідальності судових експертів, що виключала б їх адміністративну юридичну відповідальність, як невластиву для суб'єктів судочинства, а саме: кримінальна, дисциплінарна, цивільно-правова, матеріальна та процесуальна відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демидова Є. Є., Домашенко О. М., Колеснікова І. А., Латиш К. В. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності: правовий статус. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 549–553.
2. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: постанова Верховної Ради Української РСР від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. 5.
5. Постанова Верховного Суду від 30 серпня 2022 року у справі № 640/27721/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105973863>
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
10. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
11. Дудич А. В. Відповідальність експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2015. Вип. 30. Том 2. С. 132–136.
12. Суржан Б. П. Юридична відповідальність судового експерта у світлі судової реформи. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 46–54.
13. Андрушко О. В. Теорія та практика юридичної відповідальності за правопорушення в кримінальному процесі: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Хмельницький, 2020. 488 с.